

Hajnal Zsolt

Ulickaja (posta)galambja

Olvasásökológia: az irodalom mint gyűlöletretorikai stratégiák médiuma

A tanulmány Ljudmila Ulickaja *Tubica* című novellája kapcsán mutatja be, hogyan válhat a szépirodalmi szöveg gyűlöletretorikai – jelen esetben homofób – stratégiák médiumává. Az elbeszélés Szlava és a nála jóval idősebb Romanovics intergenerációs, a klasszikus görögségből ismert pederasztikus viszonyra hajazó kapcsolatát mutatja be, és a passzív szexuális szerepben lévő Szlava homoszexualitásának okára kérdez rá. Mind a szövegközi kapcsolatok, mind a szimbólumok, narratív fordulatok arra engednek következtetni, hogy az azonos neműek közötti szexuális viszonyt a novella a pszichoanalitikus elméletek patológizáló perspektívájából igyekszik szemléltetni, ehhez társul helyenként a szintén elutasító vallási – ortodox keresztény – retorika. A tanulmány ezeket a szöveghelyeket kívánja bemutatni és elemezni, az elbeszélés cselekményvezetésének megfelelően. Az első fejezet az olvasásökológia jelentésébe vezeti be az olvasót, s a terminus jelentőségét tárgyalja Ulickaja szociálisan érzékenyítő irodalmi programjának vonatkozásában. Ezt követően a nabokovi hatásról és az intergenerációs kapcsolatokról lesz szó, mivel a *Lolita* hypotextusként jelenik meg a *Tubicában*. A harmadik fejezet az esztétikai érzékek és hajlamok lehetséges pszichoanalitikus megközelítéseivel, továbbá az érzelmek intézményes diszkriminációjával foglalkozik. Ezek után két mellékszereplőt állítok középpontba: Szlava zenésztársnőjét, Zsenyát és későbbi szeretőjét, a szintén nabokovi „motivumként” megjelenő sakkjátékost. Ez a fejezet mintegy tematikai átvezetőt is képez az utolsó, ötödik fejezetbe, amely azokra a lehetséges pszichoanalitikus elméletekre koncentrálna, amelyek a homoszexualitás pszichogenezisének magyarázataiban kitüntetett figyelmet fordítottak a regresszióra, a preödipalításra. Ulickaja leírásában a homoszexualitás „visszaesésként” tételeződik, ezzel az interpretációs aktussal pedig a freudi egész(ség) és nem-egész(ség) dichotómiáját visszhangozza. Ennek alátámasztására Toril Moi Dóra-olvasatára támaszkodom. Az egyes fejezetek azzal az olvasásökológiai axiómával lépnek párbeszédbe, amely szerint az írás felelősséggel jár.

1. Olvasásökológia. A női prózától a könyv reprodukciós apparátusáig

„Létezik »olvasásökológia« is. Nem mindent érdemes elolvasni. Felelősek vagyunk azért, hogy mit olvasunk”¹ – jegyezte meg Ljudmila Ulickaja a moszkvai Rudomino Idegennyelvű Könyvtár Tolerancia Intézetében a kulturális diverzitás jegyében fogant gyerekkönyv-programjának, a *Mást – Mások – Másokról* (Другой, другое, о других) bemutatásakor. Az egyes könyvek és történetek szereplői mind hétköznapi figurák, de valamiben mind mások, mint a többség. A könyvsorozat ötödik darabja, a Vera Timencsik által jegyzett *A család nálunk és másoknál* (Семья у нас и у других)² viharos fogadtatásra talált, és mind a könyv íróját, mind pedig a könyv megjelenését támogató Ulickaját kérdőre vonta a kormány. A nemzetközi sajtóban is tárgyalt konfrontáció legfőbb okaként az egyre inkább klerikalizálódó Oroszországban³ érvényes meleg „propagandát” illető törvények egyértelmű áthágását jelölték meg.⁴ A nem tradicionális szexuális kapcsolatok kiskorúak körébeni „propagálására” irányuló tilalom 2013 nyarán lépett életbe Oroszországban, így nem meglepő, hogy a könyvre az évek alatt beszerezhetetlenné vált, könyvtárakban sem lehet már megtalálni.

Egy sor sikeres regény után 2010-ben jelent meg magyarul Goretity József fordításában Ulickaja gyűjteményes novelláskötete, a tematikai fókuszot illetően a *Mást – Mások – Másokról* könyveihez hasonló hangoltságú *Elsők és utolsók*⁵ (Первые и последние). Az író a *Szegény rokonok* (Бедные родственники), *Kislányok* (Девочки), s a kötetcímmel azonos elnevezésű ciklusok által kirajzolt triptichonban vázolja elénk a sztálini diktatúra orosz társadalmának komplex keresztmetszetét. A „szoknyás Csehov”-ként aposztrofált Ulickaja ebben a kötetében számunkra sokkal inkább Tar Sándor egy soft alteregójaként mutatkozik be, aki a perifériára szorultak hangját igyekszik artikulálni. Ebből a szociális(an érzékeny?) attitűdből következik, hogy a történetekben a műfaj tipikus alakjai elevenednek meg: ilyen a gyerekként négyyszer teherbe eső Bronyka, a Down-kóros kislányát nevelő Buhara, a szintén mentálisan sérült Zina, vagy a homoszexuális Szlavocska.

A *Tubica* az ötvenöt éves, a platóni dialektikával foglalkozó filozófiaprofesszor, Nyikolaj Romanovics és a prepubertáskorú Szlava egészen Romanovics haláláig tartó kapcsolatát beszéli el. A professzor azért veszi feleségül az apátlan Szlava egyedülálló anyját, Antonyina Ivanovná, hogy a fia közelében lehessen. A *Tubica* nem csak azért érdekes, mert a pszichoanalízist, az intézményesített vallás diskurzusait és a pederasztia görög hagyományainak naiv interpretációit felhasználva próbálja értelmezni a homoszexualitást, hanem mert *nyitva* hagyja a fiatal Szlava, az eroménos (későbbi?) homoszexualitásának okát. Ezzel Ulickaja olyan hiedelmeket tart

¹ Kiss Ilona: Mások – másoknak, mást – máshogyan. Ljudmila Ulickaja gyerekkönyvprogramjáról. *Könyv és nevelés*, 2013/4, 116.

² Вера Михайловна Тименчи: *Семья у нас и у других*, Эксмо, Москва, 2006.

³ Vera Shevzov, The Russian Tradition. In: Augustine Casiday (ed.): *The Orthodox Christian World*, Routledge, London & New York, 2012, 74.

⁴ Книгу «Семья у нас и у других» проверяют на гей-пропаганду, ПОЛИТ.РУ, 05 февраля 2014, (<http://polit.ru/news/2014/02/05/kniga/> - 2017. 08. 02.)

⁵ Ljudmila Ulickaja: *Elsők és utolsók* (ford. Goretity József). Magvető, Bp., 2010.

érvényben, amelyek mind a mai napig megnehezítik a homoszexualitásról való diskurzust.

Szükséges megemlíteni azt a hagyományt, amellyel kapcsolatban Ulickaját oly gyakran emlegetik, ez pedig a női próza (*женская проза*). Legfőbb témái és saját biológiai neme evidens módon predestinálják a női írás hagyományához való kapcsolásra, azon belül is a kortárs Petruszevszkaja prózájához, akinél szintén kitüntetett szerep jut az ekfrázisnak, a vizuális és aurális művészetek írásos kommentálásának, a szociális állapotok elemzésének, illetve a női test korporealitásának a személyes és családi történettel való fúziójában.

Petrusevszkajához hasonlóan Ulickaja is a nemi erőszak és az önpusztítás alkotta asszociációs láncban reprezentálja a homoszexuálisokat.⁶ A női prózáról kevésbé ismeretes, hogy egyik céltáblájává a férfi szexualitást tette, ennek a támadásnak a forrását pedig az 1990-es évek szovjet kultúrájának logikája mentén érthetjük meg, amely az elnyomás következtében lehetetlenné tette a férfiak számára gendersztereotíp fellépésüket.⁷ Annak ellenére, hogy Ulickaját mindig is érdekelték a női sorsok, tagadja, hogy a női írás mint olyan valaha is hatott volna rá, sőt a PEN America internetes portálján a következőket nyilatkozta, amikor a nők oroszországi helyzete felől kérdezték:

„[...] nem vagyok feminista. A szabadság bármely formájával kapcsolatban a helyzet messze van az ideálistól. De mindennek a munkáimon keresztül kívánok hangot adni. Már több éve egy tinédzsereknek szóló könyvsorozatot igazgatok, amelynek a címe *Mást – Mások – Másokról*. Tizennégy könyv már meg is jelent. A kulturális antropológia és etnográfia számos kérdéséről szólnak. Hiszem, hogy a más kultúrák, hagyományok és életutak képviselőiről való tájékoztatás nagyban hozzájárul az emberek közötti kölcsönös megértés gyakorlásához. Nincs olyan, hogy nők szabadsága, kiragadva azt a teljes kontextusból. A kontextus az, amit próbálok megváltoztatni.”⁸

⁶ Elizabeth Skomp, Benjamin M. Sutcliffe: *Lyudmila Ulitskaya and the Art of Tolerance*. University of Wisconsin Press, Wisconsin, 2015, 20.

⁷ „[Это] совпадает с началом политических и экономических реформ, «перестройкой» середины 1980-х гг. и длится по сей день. [...] Кризис этакратического гендерного порядка проявился в проблематизации советской мужской роли. Неожиданной и резкой критике была подвергнута феминизация мужчин [...]” - „[ez] egybeesik a politikai és gazdasági reformok kezdetével, az 1980-as évek közepének „peresztrojkájával”, s tart a mai napig. [...] Az autokratikus társadalmi nemi rendszer krízise a szovjet férfiszerep problematizálásában mutatkozott meg. Váratlan és éles kritika alá vették a férfiak feminizációját.” Наталья Львовна Пушкарева: Гендерная система Советской России и судьбы россиянок. *НЛО. Новое литературное обозрение*, 2012/05 - № 117 (*Семиотика августа в XX веке: трансформация жизни частного человека в эпоху социальных катаклизмов*), 22.

⁸ „I am not a feminist. The situation with all kinds of freedoms is far from ideal. But I’ve chosen a way to address this through my work. For several years now I’ve been directing a book series for teenagers titled *The Other, Others, About Others*. Fourteen books have already come out. They are dedicated to various topics in cultural anthropology and ethnography. I believe that sharing information about representatives of other cultures, other traditions and ways of life goes a long way towards cultivating mutual understanding among people. There is no such thing as women’s freedom detached from the overall context. It is the context that I am trying to change.” Interview: Ludmila Ulitskaya. *PEN America*, April 07, 2011 (<https://pen.org/interview-ludmila-ulitskaya/>)

És épp a kontextus (szövegekörnyezet) az, aminek Ulickaja saját elbeszélésében nem szentel figyelmet, ebből kifolyólag pedig reflektálni sem képes rá, nemhogy „megváltoztatni” azt. Ulickaja a homoszexualitással mint problémás trópusal kapcsolatban egy olyan fajta tolerancia üzenetét közvetíti, amely azon a szovjet eszmerendszerben gyökerező nézeten alapszik, miszerint a melegek mind tünetei és egyben áldozatai egy elnyomó hatalomnak és romló társadalomnak⁹. A homoszexualitás e kétdimenziós megjelenítése a *Tubicában* is tetten érhető.

A címben feltüntetett olvasásökológia kapcsán az olvasó először nyilván termelés és környezetvédelmi felelőtlenség relációjára asszociál, melynek kiküszöbölésében a könyvtárak ökológiai szerepe egyáltalán nem elhanyagolható. Másrészt ott a mennyiség és a minőség problémája, hiszen ha az olvasás biztosítja a gondolatok túlélését a környezetben¹⁰, akkor korántsem mellékes a nyomtatásig eljutó könyvek információtartalma, a „szellemi környezetszennyezés”. „A szöveg a környezet egy részévé válik, amely hatással van az egyénre. Vagy még pontosabban, mindegyik egy környezetet teremt a másik számára az olvasás eseményének folyamán. Az objektív és szubjektív közötti éles demarkáció irrelevánssá válik, mivel azok sokkal inkább ugyanannak a tranzakciónak a vonatkozásai – az olvasó a szövegre tekint, a szöveg pedig az olvasó által lép működésbe.”¹¹ Ahogyan arra Leslie Cole is rámutatott, Rosenblatt e megállapítása mérföldkönek tekinthető a szöveget és az olvasót mindaddig izoláló tudományos diskurzusban, de Dennis J. Sumara volt az, aki a hagyományos „olvasói válasz” elméletének dekonstrukcióját különös eredményességgel végrehajtotta, mivel a szöveget és az olvasót egy közös ökoszisztéma részeinek tekintette.¹² Cole szerint ugyanakkor egy ilyen zárt ökoszisztéma képzetével Sumara figyelmen kívül hagyja az irodalomelmélet nyújtotta lehetőségeket, ezért alkalmazza az olvasási aktusra Deleuze és Guattari rizóma-elméletét. A rizóma-elmélet szerint „a könyv rizómát alkot a világgal, a könyv és a világ nem-párhuzamos módon fejlődik, a könyv biztosítja a világ deterritorializálását, ugyanakkor a világ a könyv újraterritorializálásán munkál, míg a könyv deterritorializálja magát a világban (ha képes rá és megteheti)”¹³. Mindennek tekintetében Cole úgy véli, hogy „az olvasó egészen azonosulhat az olvasott anyaggal. Az olvasó megtestesítheti, megismételheti, magasztalhatja a könyvet, s bátoríthat másokat, hogy olvassák azt el. Mivel a könyv sikeresen imitálja az olvasót, az olvasó így a könyv reprodukciós apparátusának a részévé válik”¹⁴. Ha az olvasó és az olvasott szöveg közti reláció egy ilyen rizomatikus ökológiai struktúrába képes szerveződni, s

⁹ Skomp-Sutcliffe, *i.m.*, 20.

¹⁰ Gregory Bateson: *Steps to an Ecology of Mind, Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*. Jason Aronson Inc., Northvale, New Jersey, London, 1987, 489.

¹¹ „The text becomes the element of the environment to which the individual responds. Or more accurately, each forms an environment for the other during the reading event. Sharp demarcation between objective and subjective becomes irrelevant, since they are, rather, aspects of the same transaction — the reader looks to the text, and the text is activated by the reader.” Louise Michelle Rosenblatt: *The reader, the text, the poem: The transactional theory of the literary work*. Southern Illinois University Press, Carbondale, 1978, 18.

¹² Leslie Cole: Mapping a Rhizomatic Ecology of Reading. *Journal of Language and Literacy Education*, 5 (1), 2009, 33.

¹³ Gilles Deleuze – Félix Guattari: *Rizóma* (ford. Gyimesi Tímea). In: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása* (szerk. Bókay Antal, Vilcsek Béla, Szamosi Gertrúd, Sári László). Osiris, Bp., 2002, 75.

¹⁴ „The reader may identify fully with the material read. The reader may reify the book, repeat it, talk it up, and encourage others to read it. Because the book successfully imitates the reader, the reader then becomes a part of the reproductive apparatus of the book.” Cole, *i.m.*, 34.

ha az olvasó azonosulhat az olvasottakkal, fel kell tennünk a kérdést, hogy ha az olvasás felelősséggel jár, akkor az írás ugyan nem jár-e azzal?

Annak lehetősége, hogy az olvasás gyakorlatát etikai optikából vizsgáljuk – ahogyan azt Ulickaja is követelte beszédében –, feltételezi az olvasásról mint relációról való gondolkodást¹⁵, ennek megfelelően feltételezhető, hogy maga az írás is felelősséggel jár. Egy viszonyulás akkor tekinthető etikusnak, ha az oppozíciók nem forrásai semmifajta erőszaknak. Ezért tételeződik a tanulmány címében „gyűlöletretorikai stratégiaként” a kutatás tárgya. Fontos, hogy az erre való rámutatás nem arra szándékozza ösztönözni az olvasókat, hogy mellőzzék Ulickaja életművének befogadását és értő feldolgozását, mintha az abban helyet foglaló művek egytől egyig mind a vizsgált probléma hatósugarában jöttek volna létre – hiszen a tanulmány kimondottan egyetlenegy novella elemzésére fekteti a hangsúlyt. Inkább egy nyílt irodalmi és társadalmi szerepvállalás, illetve az azt beteljesíteni hivatott irodalmi alkotás közötti disszonanciára kívánja felhívni a figyelmet.

A fikció nemegyszer valósággá válik: olvasást követően a cselekmény eseményeit hajlamosak vagyunk olyan szenvedéllyel és részvétellel megvitatni, mintha valós – szinte minket közvetlenül érintő – történetről tárgyalnánk. Az írók büntetlenül ítélnének hőseik sorsáról, ennek ténye pedig az előbb említett olvasói „reális” és „irreális” határának elmosódásával ismételten a fikcióképzés morális felelősségére hívja fel a figyelmet. Ha mindenféle elméleti apparátust nélkülözve csak arra gondolunk, hogy a következőkben is taglalt Nabokov–regényt, a *Lolitát* milyen viták övezték – és övezik mind a mai napig –, világossá válik, hogy az olvasók nem annak megfelelően viszonyulnak egy adott textushoz, miszerint „az csak egy történet”: nem ritkán morális nézőpont, sőt állásfoglalás manifesztumaként tekintenek rá. Lehet maga a szöveg fikciós, de az olvasói válasz az igazsághoz való viszonyában realizálódik.

Abban az esetben, ha szoros kapcsolat fűzi össze a narratív szálat és a politikai helyzetet, *elkötelezett*, vagy ha úgy tetszik, *pártos irodalomról, művészetről (committed art)* beszélhetünk. A pártos művészetnek három csoportját különböztethetjük meg. Beszélhetünk *politika által inspirált pártos művészetről (committed art inspired by politics)*, *(politika-)szolgálati pártos művészetről (committed art in the service of politics)*, valamint *félreértett pártos művészetről (committed art by mistake)*.¹⁶ A közvélemény a (politika-)szolgálati pártos művészetet a totalitárius rezsimekkel asszociálja – nemhiába: a Szovjetunió Kommunista Pártja vagy a hitleri nemzetszocialista párt nemcsak finanszírozta, de ellenőrizte is az országhatáraikon belül létrejövő és működő művészetet.¹⁷ Nyilván nehéz megállapítani, hogy egy életmű vagy specifikusan csak egy-egy műalkotás e három kategória közül melyikbe is tartozik, s egyáltalán milyen kritériumok mentén haladva állapítható meg a konkrét „hovatartozás”.¹⁸ Ulickaja esetében is megkérdőjelezhető

---

¹⁵ Luca Ferrieri: *Introduction to the ethics and ecology of reading* (Translation by Ilaria Cailori and Maria De Pasquale), *Information for Social Change*, 30 (Summer 2010), 4.

¹⁶ Ira Iliana Papadopoulou – Anastasia Veneti: *Committed art and propaganda*. 55th Annual PSA Conference, Leeds, 2005, 2.

¹⁷ Mohsen Hanif – Tahereh Rezaei: *Political Narrative Fiction and the Responsibility of the Author*. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 76, 2017, 44.

¹⁸ Uo., 44.

ezen olvasat hitelessége, mégis, a spanyol regényíró és esszéista, Juan Goytisolo szavai mintha e megközelítés érvényességét támogatnák:

„Franciaországban, ahol a gondolat- és szólásszabadság valóban létezik, és a politikai jogok egyenlősége nem csupán elcsépett frázis, regényíró és közönség kapcsolata teljesen különbözik attól, ami például Spanyolországban és a latin-amerikai országokban jellemző. Ennek oka pofonegyszerű. Amikor a társadalmi és gazdasági konfliktusok, amelyek egy ország meghatározó fejlődési erőforrását alkotják, szabad utat találnak az ellentmondó érdekkifejezések természetes csatornáin, más az író közszférát illető társadalmi felelőssége, mint azoknál a nemzeteknél, ahol a különböző lobbicsoportok érdekeinek és törekvéseinek nincsen megengedett kifejezési formája.”¹⁹

Következésképpen: nem elhanyagolható, hogy az író mikor és milyen feltételek közepette alkot(ott), hiszen a körülmények inherens tulajdonsága azok kondicionáló volta. A politikai írásmű eshetőségét a társadalmi állapottól kell függővé tenni²⁰ – így Ulickaja esetében is, aki épp e kritérium miatt sem kerülhet a félreértett – alulstilizáltan talán kifejezőbb: *belemagyarázott* – pártos művészet kategóriájába. Kézenfekvő azt feltételezni, hogy a homoszexualitás Ulickaja általi bemutatása csak az adott korszak elnyomó rezsimjének és az általános társadalmi közvélemény attitűdjének tükrözése. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a konkrét szöveghelyeket és textuális kódokat, amelyek olyan implicit, de egyértelműen homofób érzületet közvetítenek, amelyben az író személyének és szándékának korántsem elhanyagolható a szerepe.

2. A nabokovi tükröződés

Nabokov *Lolítája* mint hypotextus jelenik meg a *Tubicában*. A legtöbb nyugati demokráciában a 60-as évektől nem szabályozta jogi korlátozás a szexuális aktusok explicit leírását, a cenzúrától való megszabadulás kulturális forradalmában pedig Nabokov regénye nagy szerepet játszott²¹. A *Lolita* 1955-ben jelent meg először Franciaországban – az amerikai és brit kiadók először visszautasították a szubverzív könyv közlését annak pornográfnek minősített tartalma miatt.²²

---

¹⁹ „In France, where freedom of thought and speech are a reality, and equality of political rights is no empty formula, the novelist's relation to the public is entirely different, for example, than the one existing in Spain and the Latin American countries. The reason is very simple. When the social and economic conflicts that constitute the dynamic evolutionary force of a country can be freely aired through the natural outlets for the expression of conflicting interests, the writer's social responsibility to the public is not the same as in those other nations where the interests and aspirations of different pressure groups find no legal outlet for expression.” Juan Goytisolo, "Literature Pursued by Politics.." The Free Library. 1999 Review of Contemporary Fiction 03 Jul. 2018 <https://www.thefreelibrary.com/Literature+Pursued+by+Politics.-a059410479>

²⁰ Hanif-Rezai, *i.m.*, 45.

²¹ Maurice Couturier: *Nabokov's Eros and the Poetics of Desire* (foreword by David Lodge). Palgrave Macmillan, Hampshire, New York, 2014, viii.

²² Andrea Pitzer: *The Secret History of Vladimir Nabokov*. Pegasus Books, New York, London, 2013, 147.

Jelen elemzés szempontjából különösen fontos az előszó, amelyben a fiktív John Ray Jr. pszichiátertől megtudjuk, hogy a *Lolita* szerzője szívelégtelenség következtében halt meg, miközben kihallgatásra várakozott a börtönben. Clarence Choate Clark, a szerző ügyvédje szerződést köt a devianciák patológiájában jártas pszichiáterrel, hogy a címet is ihlető *Lolita*, vagyis Dolores halála után vegye gondozásba a szöveget, s hozza napvilágra azt. Ray az anonimitás megtartásának érdekében – és a könyv tartalma miatt – megváltoztatja a karakterek nevét, de afelől is biztosítja az olvasót, hogy csak a legszükségesebb esetekben változtatott az igaztörténetet elbeszélő textuson, s az teljességében a szerző, Humbert Humbert kreációja. Ray azon vélekedését is megosztja az olvasókkal, hogy a férfilakosság körülbelül tizenkét százaléka osztozhat Humbert Humbert állapotában, s egy kompetens pszichoanalitikus segítségével megelőzhetőek lennének a regényben olvasott szerencsétlenségekhez hasonlatos esetek. A pszichiáter úgy hiszi, hogy a kézirat mint az abnormális emberi viselkedés önreflexív analízise a téma klasszikusává válik majd szakmai körökben. Ulickaja már a *Tubica* legelső soraiban, a főszereplők bemutatásakor explicit párhuzamot von Romanovics és Humbert Humbert között:

„Azokban az években, amikor Humbert Humbert a kiskorú szerelme után sóvárgott, és embertelen tervet eszelt ki, hogy feleségül vegye szegény Haze asszonyt, a világ másik végén Nyikolaj Romanovics, a filozófia (vagy inkább azon tudomány, amely arra tartott igényt, hogy így nevezzék) magányos professzora, akit szintén szerelmi bánat gyötört, de olyan, amelyik szembement az elfogadott normákkal, feleségül vett egy hölgyet, aki a legmerészebb álmában sem remélt ilyen ragyogó partit. [...] Antonyina Ivanovna [...] behordta magával a munkahelyére fiacskáját, és ez a szeszínű hajú siheder [...] egyszeriben elbűvölte a professor beteg és bűnös szívét. E két jelenség, a betegség és a bűn kapcsolatáról, finom érintkezéseikről és egymásba fonódásukról szóló esetleges eszmefuttatásokat hagyjuk a pszichoanalitikusokra meg a szentatyákra: egyikek is, másikkak is szívesen elidőztek ezeken a veszélyes területeken.”²³

A retorikáért való felelősségvállalás hártása a novella első bekezdésében megtörténik: illogikus a pszichoanalitikusokat és a szentatyákat megjelölni a betegség és bűn kapcsolatán való meddő töprengés forrásaként, ha az írásmű egésze a pszichoszexuális fejlődésről szóló elméletek és egyházi diskurzusok szexuális devianciákról szóló paneljeivel operál. A filozófia áltudományként való aposztrofálása is abszurd, amennyiben az irodalmi mű az episztémé megszerzéséért vívott harc textuális színtere.

Nabokov az a szerző, akit recepciója során nem egyszer vádoltak mizogíniával és homofóbiával. Nabokov homofóbiájának okát már sokan sokféleképpen magyarázták – annál is inkább, mivel a 20. századi irodalom olyan nagy titkaként tartják számon, mint T.S. Elliot antiszemizmusát. Dieter E. Zimmer szerint Szergej, Nabokov homoszexuális testvére egyértelműen szégyenfolt volt Vlagyimir számára, „mocskos

---

²³ Ljudmila Ulickaja: *Tubica*. Ulickaja, *i.m.*, 422. A Továbbiakban EÉU-T.

titok”²⁴, akiről még halála után is úgy írt, mint egy „ártatlan, közömbös, szánalmas figura”.²⁵ Ez a szánalmas figura mint a *homoszexuális* nabokovi megtestesítője nem egyszer megjelenik az oeuvre-ben, elég ha csak *A szem* látens homoszexuálissá váló groteszk karakterére vagy a *Gyér világ* örültjére, Kinbote-ra gondolunk.

Paul Russel, a *The Unread Life of Sergey Nabokov* című könyv szerzője szerint „amennyiben Vlagyimirt megrontotta Ruka bácsikája [...], rengeteg oka volt arra, hogy előítéletei legyenek a homoszexuálisokkal szemben”.²⁶ Russel helyesen mutatott rá a Ruka és Humbert közötti párhuzamra. A *Szólj, emlékezet!* harmadik fejezetében a következőket olvashatjuk: „Amikor nyolc vagy kilencéves voltam, ebéd után mindig a térdére ültetett, és (míg az üres ebédlőben két fiatal lakáj leszedte az asztalt) dudorászó hangokkal, gyengéd, kedves szavakkal kényeztetett; engem a szolgálók jelenléte miatt feszélyezett a nagybátyám; megkönnyebbültem, amikor apám az erkélyről beszólt: *Basile, on vous attend*”.²⁷ Nabokovnak egyébként két nagybácsikája is homoszexuális volt: az apja öccse, Konsztantyin Nabokov és a már előbb említett Vaszilij Rukavisnyikov, anyai nagybátyja; mindezek mellett pedig apja a forradalom előtti Oroszországban a homoszexualitás dekriminalizációjáért küzdött. Akármely alternatíva legyen is érvényes, megállapítható, hogy a kritika kitüntetett figyelmet fordít a Nabokov életművét át- és átszövő homofób irányultságokra és az azok konkrét biográfiai tényekkel való magyarázatára.

Ahogy az a *Scenes from the Life of a Double Monster* esetében is láthatóvá vált, Nabokov előszeretettel vonultatott fel műveiben duplikátumokat. A tükröződés, megkétszereződés már a paratextus szintjén is megmutatkozik a *Lolitában*, mivel annak teljes címe: *Lolita, avagy egy megözvegyült fehér ember vallomásai*. Tehát már a cím elolvasása után feltételezhetjük, hogy a könyvben nem csupán Lolitára helyeződik a fókusz, de többszörös vallomások láncolatát fejthetjük fel a regény olvasása során, mi több Lolita és a megözvegyült fehér ember közötti kapcsolat is sejthetővé válik. A cím megkétszerezése tükröződik Humbert Humbert nevében is, akinek a másikkal való *viszonyulása* képezi a regény cselekményét, a diádok ilyen gyakori alkalmazása apropóján pedig szükségszerű a dualitást egy adott viszonyrendszer kontextusában vizsgálni, vagyis oppozíciós ellenpólusokként. Ez azért is fontos, mert Szlava és Romanovics kapcsolata egyrészt Lolita és Humbert Humbert pedofil kapcsolatának *tükröződése*, másrészt az ógörög pederasztia hagyományait imitálja, így mindkét esetben olyan forrásanyagot működtet Ulickaja a *Tubicában*, amelynek ab ovo jellemzője a duóban részt vevők *hierarchikus* pozícionáltsága, mindemellett egyenlőségjelet tesz homoszexualitás és pedofília között:

²⁴ Dieter E. Zimmer: What Happened to Sergey Nabokov. Dieter E. Zimmer Homepage, 2015 (<http://www.d-e-zimmer.de/PDF/SergeyN.pdf>)

²⁵ Lev Grossman: The Gay Nabokov. *Salon*, San Francisco, CA, 05. 17. 2000 (https://www.salon.com/2000/05/17/nabokov_5/)

²⁶ „Insofar as Vladimir may have been abused by his uncle Ruka (and Ruka's fondling of Vladimir, as reported in *Speak, Memory*, bears uncanny resemblance to Humbert's fondling of Lolita), there were plenty of reasons for him to be skittish around homosexuals.”

Jon Roth: Interview: Paul Russell, Author of „The Unreal Life of Sergey Nabokov”. *Out Magazine*, 10. 01. 2012 (<https://www.out.com/entertainment/books/2012/01/10/interview-paul-russell-author-unreal-life-sergey-nabokov>)

²⁷ Vlagyimir Nabokov: *Szólj, emlékezet!* (ford. Pap Vera-Ágnes) Európa, Bp., 2006, 71-72.

„Szlavocska új korszakot nyitott Nyikolaj Romanovics életében. A professzor titkos álma beteljesülni látszott: ő kinevel magának egy szeretőt, a bölcs nevelő szerelme pedig hasznára – ó, igen, feltétlenül hasznára! – válik a fiúnak is. »A saját képére és hasonlatosságára fogja formálni, kedvesen és erényesen fogja nevelni.« Nyikolaj Romanovics igazi pedagógus lesz, vagyis rabszolga, aki akár életét áldozná a szeretett tanítvány védelméért és neveléséért.” (EÉU-T. 426. Kiemelés tőlem: H. Zs.)

Ahogy arra Thomas Van Nortwick is rámutatott, a mai tendenciákkal ellentétben a klasszikus görögség periódusában a pederasztia, az intergenerációs homoszexuális érintkezés gyakorlata önmagában nem asszociálódott a nőiességgel, elnőiesedéssel²⁸, de az aktív-passzív szerepek felosztásából kifolyólag a hangsúly arra tevődött, ki volt az anális penetráció receptora. Az alacsonyabb vagy hasonló társadalmi közegekből származó férfinak való szubmisszió egyértelműen a gyengeség jelének számított.²⁹ A „beavatási homoszexualitás”³⁰ általános eseteiben a fiatalabb partner, vagyis az erőmenosz nem osztozik idősebb társa, az erasztész szexuális vágyában, „de mint egy jó viktoriánus feleség, a hála, a tisztelet és a szeretet vegyes érzéséből megadja magát; az ő dolga csöndben tűrni”.³¹

A beleegyezés kulcsfogalomnak tekinthető a gyermekabúzus elméleti megközelítése szempontjából; többek között Foucault is kitért arra, engednie kell-e egyáltalán a fiatalabb félnek, s ha igen, mikor, kinek, s milyen körülmények között.³² A szexuális érintkezés erőmenosz általi hozzájárulásának erkölcs- és morálfilozófiai fejtegetéseibe itt nem bocsátkozom, ahogyan a „gyermekkori ártatlanság”³³, s annak azon kritikai megközelítéseibe sem, amelyek a gyermekkor és az ártatlanság metonimikus értelmezésében a gyermekek erő- és hatalomfosztottságának a politikai legitimációját vélik felfedezni.³⁴ Ugyanakkor kiemelném Rachel Caroll feminista optikájú megjegyzését, mely szerint a generációs különbségből adódó erő- és hatalomdifferencia a kizsákmányolás és abúzus alapjaként szolgálhat.³⁵ A feminista teoretikusok egy része épp azért határolódik el például a meleg férfiközösségektől, mert azok esetenként egy teljesítmény-orientált, promiszkuis, eltárgyasító és mizogin dinamikájú szexualitást preferálva egy elnyomó rendszert tartanak életben.

---

²⁸ Thomas Van Nortwick: *Imagining Men – Ideals of Masculinity in Ancient Greek Culture*. Praeger Publishers, Westport, Connecticut; London, 2008, xxii,

²⁹ *Uo.*, 48.

³⁰ Eszenyi Miklós: „Férfi a férfival, nő a nővel” – *Homoszexualitás a történelemben, a társadalomban és a kultúrában*. Corvina, Bp., 2006, 13.

³¹ David M. Halperin, *One Hundred Years of Homosexuality: And Other Essays on Greek Love*, Routledge, New York, London, 1990, 55.

³² Michel Foucault: *A szexualitás története II. A gyönyörök gyakorlása*. Atlantisz, Bp., 1999, 231.

³³ Jonathan Silin: *Sex, Death and the Education of Children: Our Passion for Ignorance in the Age of AIDS*. Teachers College Press, New York, 1995, 171.

³⁴ Stevi Jackson: *Heterosexuality in Question*. SAGE, London; Thousand Oaks, CA, 1999, 136.

³⁵ Rachel Carroll: *Rereading Heterosexuality: Feminism, Queer Theory and Contemporary Fiction*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2012, 61.

A görög *pais* elnevezés kapcsán, amelyet a homoszexuális kapcsolat passzív felére alkalmaztak (s többek között egyaránt kódolta a gyermek, lány, s rabszolga személyét³⁶), figyelembe kell vennünk az oppozíciós szereppár betöltésének korántsem esetleges voltát; mivel az ókori Görögországban ez a szociális státusból adódó előírások alapját képezte, a „beavatási homoszexualitás” egyfajta hivatalos társadalmi intézménynek tekinthető. E megállapításból pedig egyenesen következik, hogy „a mai, modern homoszexualitást nem lehet egybevetni az ókori görög eszménnyel és gyakorlattal”.³⁷ Ezért is fals Ulickaja azon megállapítása, miszerint „Szlava teljes egészében ahhoz a romantikus értelemben vett antikvitáshoz tartozott, amilyenek az ókort a tizenkilencedik század felszínes tudósai képzeltek”. (EÉU-T. 434.)

3. „Melománok, szívbetegek, esztéták...”

Romanovics zeneiskolába adja Szlavát, hogy fúvós válhasson belőle, de korán kiderül, hogy a fiú tehetsége nem aktív játékában, hanem passzív hallgatásában képes kibontakozni: „úgy tudta hallgatni a zenét, mint egy isten”. (EÉU-T. 427.) Ulickaja tudatában volt a pszichoanalitikus elmélet szimbolizációs stratégiáinak, ezért is vált novellájában a zene Szlava és Romanovics „közös szerelmévé”. A pszichoanalitikus megközelítések az egyes testrészeket nem azok anatómiai-fiziológiai valóságukban értelmezik, hanem a tudattalan médiumaiként. A hallgatás passzivitásában a fül befogadó vaginális nyílássá válik, amelyen a zene képzetes hímvesszőként hatol át.³⁸ Kettejük homoszexualitása, feminin volta esztétikai vonzódásukban is megnyilatkozik, így a szimbolikus konkrétá teszi a látenst – ez főleg Szlava esetében mondható el.

Romanovics „hatvanöt éves korában, a saját ágyában, álmában, szívaorta elzáródása következtében hunyt el, ugyanúgy, mint a fent említett úriember is. Meghalt, eltelve az ő »tubicája« iránt érzett zsenge szerelemmel, teljes összhangban »daimón«-jával, bár anélkül, hogy olvasta volna a nabokovi elektromosság magasfeszültségével áthatott regényt, és anélkül, hogy felfoghatta volna a mély rokonságot önmaga és a regény szerencsétlen hőse közt.” (EÉU-T. 428.) Romanovics halálának leírásával a *Tubicában* másodjára szerveződik asszociációs láncba a bűn és a szív, vagyis az érzelmek szakrális locusának tekintett szerv, mindazonáltal a pszichoanalitikus elméletek homofób retorikája itt kéz a kézben jelenik meg az intézményesített vallás diskurzusainak generikus bűnbakképzési stratégiáival. Szlavocska a pravoszláv egyház ártatlan, makulátlan lelkeként reprezentálódik a (béke)galamb (голубчик – *galamb, tubica*) megnevezés által, tekintve viszont, hogy a becenevet Romanovicstól kapta, s az a kettejük közti intergenerációs reláció ismeretében kap csak értelmet, a homoszexualitás a tisztaság megszenteltetésének fenoménjává válik – blaszfémiává.

---

³⁶ K. J. Dover: *Greek Homosexuality*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1989, 16.

³⁷ Eszenyi *i.m.*, 15.

³⁸ Franz Alexander, Samuel Eisenstein, Martin Grotjahn (eds.): *Psychoanalytic Pioneers: A History of Psychoanalysis as Seen Through the Lives and the Works of its Most Eminent Teachers, Thinkers, and Clinicians*. Transaction Publishers, New Brunswick, London, 1995, 113, 140.

Ami talán még fontosabb: hazugsággá. Az orosz ortodox keresztények az igazsággal azonosítják hitüket – annak ellenére, hogy nem létezik konszenzus a hit igazságát konstituáló elemekről.³⁹ A szláv „pravoszlávia” (*православие*) főnév az ortodox görög összetett szó tükörfordítása, melynek jelentése „igaz hit”, Ulickaja novellájában pedig a „bűnös szív” az *igazsággal* átellenben tételeződik, a trópus így a hazugság tényének, a homoszexualitás eretnek-voltának retorikai affirmációját hajtja végre. Annál is inkább, mivel a pszichoanalízis maga is az igaz és a hamis közti különbségtételre hivatott megtanítani az embert: Fromm szerint „azt a terápiás módszert jelenti, amely a gyakorlatban alkalmazza az ígét: „az igazság szabadabbá tesz titeket.” (Jn 8,32)⁴⁰

Romanovics halála, pontosabban annak halálneme – isteni büntetés. Az ortodoxia a hagyományoknak megfelelően pszichoszomatikus jelenségként tekint az individuumra, s nem különbözteti meg a fizikait a spirituálistól, mentálistól.⁴¹ Jézus „gyógyítván a nép között minden betegséget és erőtlenséget” (Mt.92.6.), felszabadíthatta volna Romanovicsot bűne alól a gyónás és ima általi meghallgattatásban. Az ortodox kereszténység spirituális hagyománya és a dinamikus, viselkedés- és kognitív pszichológia bizonyos aspektusai, a pszichoanalitikus elméletek-gyakorlatok között számos hasonlóság mutatkozik⁴², s a *felsőbb hatalom* a pszichoanalitikusok hasonló diszkurzív viszonyban artikulálódó, paternális funkcióval rendelkező előképének tekinthető.⁴³

A vallási retorika hatásos voltát mutatja, hogy a 21. században is jelentős részét képezi a homoszexualitásról való gondolkodásnak – elég, ha a közbeszédben forgó jelzős szerkezetek „visszataszító,” „veszélyes,” „bűnös” vagy „akaratlagos” mellékneveire gondolunk, amelyek az *isteni terv* axiómájától való deviációt kódolják. A jobboldali diskurzus gyakorta alkalmazza érvelései során a tradicionális hiedelmeket, mivel programszerű gyűlöletretorikájuk legitimációjának és annak későbbi eredményességének érdekében alá kell támasztania a homoszexualitással szembeni haragjának jogosságát.⁴⁴ A bizánci misszionáriusok nem csupán a bizánci vallás magvait ültették el a szlávok földjén, de a keresztény államról alkotott bizánci felfogást is⁴⁵, az egyház ilyen módon az állam egy arra alkalmazott apparátusának is tekinthető, hogy a nyelv megőrzése mellett a szokások rögzítését is biztosítsa. Mint a tervek általában, maga az *isteni terv* is egy konkrét cél eléréséhez szolgáltat (le)követendő mintázatot, ami a szexualitás esetében egyértelműen a biológiai reprodukció, a gyermeknemzés, amennyiben a frigyre az Isten támogató áldását adja, ergo a házasságra sem csupán mint szent kötelékre szükséges tekintenünk, hanem olyasvalamire, amit a Teremtő saját természetével, lényegi tulajdonságaival és céljával

---

³⁹ Shevzov, *i.m.*, 48.

⁴⁰ Erich Fromm: *Pszichoanalízis és vallás*. Akadémia Kiadó, Bp., 1995, 64.

⁴¹ John T. Chirban: *Orthodox Christianity and Mental Health*. In: Augustine Casiday (ed.): *The Orthodox Christian World*. Routledge, London & New York, 2012, 818-819.

⁴² Chirban, *i.m.*, 821.

⁴³ *Uo.*, 822.

⁴⁴ Didi Herman: *The Antigay Agenda – Orthodox Vision and the Christian Right*. The University of Chicago Press, Chicago & London, 1998, 123.

⁴⁵ John Meyendorff: *The Orthodox Church – Its Past and Its Role in the World Today*. St Vladimir’s Seminary Press, Crestwood, NY, 1996, 131.

alkotott meg.⁴⁶ A modern orosz nőmozgalom egyik alapítója, a feminista és disszidens Tatjana Mamonova szerint az orosz ortodox egyház felépítését tekintve patriarchális, s a sztálinista érában nem bánt kevésbé autoriter módon a vallásos közeg berkein belül a hívőkkel, mint ahogyan azt a szovjet állam tette polgáraival.⁴⁷ Az 1984-es nemzetközi nőmozgalmi antológiában, a *Sisterhood Is Global*-ban Mamonova úgy fogalmaz, hogy „a szülésszabályozáshoz, abortuszhoz és homoszexualitáshoz való konzervatív hozzáállásával az egyház csak egy másik patriarchátus”.⁴⁸ A regnáló autoriter rendszerek általi kontroll – mind az állam és mind az egyház részéről – egészen a mai napig az orosz állampolgárok általános tapasztalata, s az egyház, ha minimális mérsékléssel is, de éppoly merev szabályokkal kezeli a nőket és férfiakat érintő társadalmi és morális kérdéseket, mint régen.⁴⁹

„Még ebben is hasonlítunk egymásra – állapította meg magában Szlava. – Melománok, szívbetegek, esztéták...” (EÉU-T. 434.) – olvashatjuk Szlava vallomását internalizált homonegativitásáról. Az esztétika (sokadszori) kiemelése – s annak „beteges” volta –, különös fontossággal bír, mivel Ulickaja többek között ezzel mutat rá Szlava mint „különös, ritka fajta” *eltévelyedettségének* egyértelmű szimptomáira. Egy helyütt megtudjuk, hogy Szlava „arra van kárhóztatva, hogy titkolózzon és rejtőzködjön, mert azok a puha kinövések, amiket a lányok ott elől olyan fura rongyzacskókba dugnak, undort keltenek benne, és arra a nagy fehér disznóra emlékeztetik, amelyekre alulról szopós malacok tapadnak, a női berendezés pedig, ez az alkalmatlan helyen lévő, szőrös közepén függőlegesen bemetszett fészek rettentően *esztétikátlannak* tűnt neki”. (EÉU-T. 433. Kiemelés tőlem: H. Zs.) Ez a kiemelt szakasz három dolog miatt is lényeges. Egyrészt Ulickaja melegképe (is) alátámasztja Sedgwick azon feltételezését, miszerint a homo- és heteroszexualitás strukturális bináris oppozíciója mint ontológiai entitás képezi a rejtőzködés, vagyis „closet” intézményét. Sedgwick szerint a „closet” a homoszexuálisok életének nem csupán egy indifferens tulajdonsága, hanem általában az egyes életek, s a társas kapcsolatok szerves részét képező fenomén, s elenyésző azoknak a száma, akik egyáltalán vagy csak kevésbé érzékelik életükben a láthatóság és elrejtettség distinkciójának alakító erejű jelenlétét.⁵⁰ Továbbá a „closet” intézménye és annak „csöndje” bizonyítja a legjobban, hogy a homofóbia a heteronormativitás fenntartásának instrumentuma, mivel az elnyomás közvetlen erőszak híján eredményes⁵¹, harmadrészt pedig Szlava itt annak a hiedelemnek a „szöcsövévé” válik, amely szerint a homoszexualitást az ellenkező nem irányában generált abjektáló undor képezi, tehát a homoszexualitás ebben az „értelmezésben” is a patológia mentén definiálódik.

⁴⁶ Khaled Anatolios, Stephen F. Brown: *Catholicism & Orthodox Christianity*. Chelsea House Publishers, New York, 2009, 132.

⁴⁷ Leonie B. Liveris: *Ancient Taboos and Gender Prejudice: Challenges for Orthodox Women and the Church*. Ashgate Publishing Ltd., Aldershot, Hants; Burlington, Vt., 2005, 50.

⁴⁸ „With conservative stance on birth control, abortion and homosexuality, the Church is just another patriarchy” Tatyana Mamonova: *The USSR: It’s Time We Began with Ourselves*. In: Robin Morgan (ed.): *Sisterhood is Global: The International Women’s Movement Anthology*. The Feminist Press at CUNY, New York, 1996, 687.

⁴⁹ Liveris, *i.m.*, 50.

⁵⁰ Eve Kosofsky Sedgwick: *Epistemology of the Closet*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 1990, 68.

⁵¹ Gail Mason: *The Spectacle of Violence – Homophobia, Gender and Knowledge*. Routledge, London and New York, 2002, 79.

Később az eltévelyedtség okát a posztmodern kor és a nők kritikájával együttesen részletezi Ulickaja, továbbá a homoszexuálisokat – mintegy az előbbi gondolatmenet nyomatékosítása gyanánt – globális kortünetként egy olyan konvergens csoportosulásként írja le, amely egy emberként degradálja a heteroszexualitást, önreprezentációjában és szexuális gyakorlatában pedig a BDSM szubkulturális kódjait működteti, illetve a hegemon maszkulinitást bálványozza:

„az efféle eltévelyedés nagyon is érthető: a bőrszerkós-fémláncos szupermenek, a »heterókat« lenéző felfűjt izmú homoszexuálisok korszaka még nem jött el, a cowboyokat még szexszimbólumoknak tekintették, akiket a világ női fele, ezek a lyukas, sóvár teremtmények megkívánnak, nem pedig tehenészfiúknak, akiknek a durva nyereg feltörte a seggét, és akik kénytelen-kelletlen az egynemű szerelem művelői, mivel sehol a láthatáron egy megveszekedett nő sincs...” (EÉU-T. 434.)

Szlava és Romanovics görög kapcsolati sémát „leutánzó” modelljében Ulickaja a pedofiliát és az elnőiesedett férfit kritizálta, ezúttal pedig annak szöges ellentétét. A „természetes rend” fenntartásának érdekében létrejövő kategorizációk sajátja a „természetessel” szembeütköző embertípusok végtelen számú és alfajú rendszerezése azok kontroll alatt tartása végett⁵², vagyis a stigmát mindig ugyanaz kapja különböző formában – a más(milyen).

Ulickaja a nőket – akik látszólag bűnösök a férfiak homoszexualitásáért – a „lyukas” jelzővel illeti, ami pedig Freud nőkről folytatott retorikáját idézi fel bennünk. Freud „Az Ödipusz-komplexus eltűnése” című írásában a folyamat lánygyermekekre vonatkoztatott soraiban írja, hogy a lányok *anyaga* „sokkal homályosabb és hézagosabb”.⁵³ A nő Ulickaja novellájában is mint *(betöltendő) hiány*⁵⁴ tételeződik. Ahogyan arra majd a későbbiekben rámutatok, a nő és a nőiség effajta értelmezése központi szerepet játszik a homoszexualitás Ulickaja által *nyitva* hagyott episztemológiai modelljének olvasásökológiai interpretációjában.

4. Két mellékszereplő. Zsenya és a sakkjátékos, avagy a „kötelező heteroszexualitás” és a „maternális regressziós ösztön”

Még Romanovics halála előtt szó esik Zsenyáról, az ifjú csellistáról, akivel Szlava abban a zeneiskolában ismerkedik meg, ahova Romanovics járatta. Zsenya kislányként a Szlava életében Romanovics okozta morális és erkölcsi *elferdülést* hivatott *ellensúlyozni*, a normatív heteroszexualitás ágenseként közeledve Szlavához egyfajta infantilis hős szerepét tölti ő be a novellában, s akinek köszönhetően mindettől féltékenység lett úrrá Romanovicson.

---

⁵² Michel Foucault: *A tudás akarása*. Atlantisz, Bp., 1999, 47.

⁵³ Sigmund Freud: Az Ödipusz-komplexus eltűnése (ford. Pető Katalin). In: *Sigmund Freud művei IV. A szexuális élet pszichológiája*. Cserépfalvi, Bp., 1995, 191.

⁵⁴ Irigaray: *This Sex...*, 78.

Zsenya virtuozitása még inkább alátámasztani látszik azt az előbbi felvetésemet, miszerint Ulickaja Nabokov-utalások apropóján jeleníti meg a zenét a homoszexualitás, elnőiesedés, nőiesség egyik indexeként. Zsenya testi fejlődésének, így pedig szexuális érésének és autoerotikájának implicit leírása során Zsenya és a cselló teste teljes reciprocitásban tételeződik, s a pszichoszexuális fejlődés látencia-periódusát hátrahagyva a hangszer húrjai metaforikusan a lány nemi szerveinek idegpályáivá válnak:

„[...] kamaszkora óta sok órát töltött azzal, hogy széttárt lába közé fogta a gyermekcsellót, ezt a kis tanulóhangszert. Zsenya nőtt, s vele együtt nőtt a csoda is – a hangszer engedelmeskedett neki: alig érintette hozzá a vonót, és az máris olyan bársonyos, mély hangon szólalt meg, amelynél édesebb el sem képzelhető. És ugyan össze lehet-e hasonlítani a cselló áradó és hajlékony hangjával a hegedű érdes hangját, a mélyhegedű együgyűségét vagy a nagybögő egyhangú melankóliáját?” (EÉU-T. 430.)

Szlava nevelőapja halálakor már annak nyomdokaiban haladva elsőévesként filozófiát hallgat a moszkvai egyetemen, de a nyári szünidő beköszöntével – amelyet Szlava rendszerint Romanoviccsal töltött – hirtelen depresszióba esik, s egészen négy évig képtelen elhagyni nevelőapja dolgozószobáját, s annak narancsszínű díványát. Zsenya egy nyáron egyedül marad a városban, élete első koncertprogramját állítja össze, esténként pedig gyakorta tesz egy sétát a környéken: így találkoznak újra Szlavával a Tverszkoj bulváron. A zeneiskolában közösen eltöltött időre való nosztalgikus visszaemlékezés után Szlava Zsenyáék otthonában találja magát, ahol a lány – mintegy a későbbi eseményeket előrevetítve – Wagner *Trisztán és Izoldájának* hallgatása közben ébred rá Szlava iránti érzéseire. A nyár hátralévő részében Szlava gyakori vendég Zsenya otthonában, de az ősz beköszöntével Zsenya szomorúan konstatálja, hogy a nyiladozó viszony megrekedt:

„A nyár végén Zsenya úgy érezte, hogy végre-valahára igazi szerelmi viszonya kezdődik, de valahogy mégis megrekedt az egész valami jó baráti kapcsolatnál, és sehogy se akart továbbfejlődni, habár Zsenya már nagyon szeretett volna valami többet. [...] Szlava is érezte az állandó várákozást, amely Zsenyából áradt, és emiatt kicsit izgulni kezdett. [...] Viszont annyi vonzalmat érzett iránta, mint egy lámpaoszlop iránt. És úgy látszott, ezzel nincs mit többet kezdeni.” (EÉU-T. 433.)

Tehát a megrekedés és a továbbfejlődésre való képtelenség, vagyis a regresszió egyfajta tematizálása egy heteroszexuális kapcsolat kudarcának apropóján kerül szóba. Bár a „kötelező heteroszexualitást” eredetileg a nőekkel és a nők elnyomásával való relációjában taglalták, később azonban a terminus férfiakkal és meleg férfiakkal való kontextusában is születtek kutatások. Az egyik ilyen Debbie Epstein, Sarah O’Flynn és David Telford közös munkája, az „*Othring*” *Education: Sexualities, Silences, and Schooling*, amelyben azt vizsgálják, hogy a heteronormativitás standardjai, úgy, mint a

kötelező heteroszexualitás, hogyan kényszeríti rá a fiatal meleg fiúkat és férfiakat a „heteroszexuálisnak tűnő” fellépésre, s milyen retorziókkal kénytelenek szembesülni abban az esetben, ha viselkedésük eltér az elvártaktól. A hegemon maszkulinitást és a heteroszexuális rend fenntartását vizsgálta Lorenz is, aki az előbb említett erődinamikák internalizálását a mimikrirel szemléltette, s a homofób fellépést – a homoszexuálisok esetében is –, a „passing”⁵⁵ stratégiájának megszilárdulásaként értelmezte.⁵⁶ A homofób abúzus tehát minden olyan hímnemű személyre irányulhat, aki a nőknek tulajdonított karakterjegyeket mutat.⁵⁷

Ahogy a „homoszexuális” műszó medikalizál(hat)ja az azonos neműek közötti szerelmet⁵⁸, a korporealitás kihangsúlyozásával Ulickaja a meleg kapcsolatot ugyancsak a testiségre redukálja. Szlava és a szintén az anyjával élő sakkjátékos (azaz stratégia) megismerkedése során is a testiségen van a hangsúly, hiszen az a „cruising” koreográfiájának megfelelően történik. A „cruising” vagy „felderítés” a szexuális partner módszeres keresését jelenti, melynek során a tekintet érthető módon kitüntetett szerepet kap, hiszen annak segítségével történik meg a test „felmérése” és értékelése, a másik pedig viszonzott szemkontaktussal és annak fenntartásával ad(hat)ja beleegyezését a kezdeményezéshez. A sakkjátékosal való együttlétének leírása még inkább nyomatékossítja ezt a direktívát:

„A lakás kicsi és nagyon piszkos volt. A mama néha elégedetlenkedve átszólt a falon, aztán rázendített egy románcra. A partit nem játszották le. Mert szeretkeztek helyette. Kemény férfiszerelemmel, amilyenről Szlavának korábban csak zavaros sejtése volt. »Vazelin- és vérszag terjengett. És ez pontosan az volt, amire Szlava vágyott«, és amit Nyikolaj Romanovics sosem tudott megadni neki. Nászéjszaka, a beavatás éjszakája, meg olyan gyönyöré, amelyet semmiféle zene nem adhatott.” (EÉU-T. 436. Kiem. tőlem: H. Zs.)

Mindezt megelőzi és megelőlegezi a „játszma” kezdetekor a *börtök* és az *álló bábuk* érintkezésének képe: „A férfi elővett a zsebéből egy kis börtököt, és felnyitotta. A bábuk már fel voltak állítva – hegyes kis pöckök fúródtak bele a bőr sakktábla lyukaiba.” (EÉU-T. 435.) A homoszexuális aktust Ulickaja az erőszakos anális behatolásra redukálja, mindaz pedig, hogy leírásában pontosan ez az, amire Szlava mindig is vágyott, a homoszexualitást pusztán offenzív gyakorlatsorozatként mutatja

---

⁵⁵ A „passing” jelentését nehéz magyarul visszaadni, talán az „elvegyülés” a legpontosabb fordítása. Jelentheti egyúttal az egyén genderidentitásának gond nélküli kifejezését, a genderidentitás másokkal való elfogadtatását, illetve az egyén genderidentitásának elismerését az annak megfelelő csoport tagjai által.

⁵⁶ Jay Kent Lorenz: *Blame It on the Weatherman: Popular Culture and Pedagogical Praxis in the Lesbian and Gay Studies Classroom*. In: William J. Spurlin (ed.): *Lesbian and Gay Studies and the Teaching of English: Positions, Pedagogies and Cultural Politics*. National Council of Teachers of Education, Urbana, Illinois, 2000, 37.

⁵⁷ Debbie Epstein, Sarah O’Flynn, David Telford: „Othering” Education: Sexualities, Silences, and Schooling. *Review of Research in Education*, Vol. 25. (2000-2001), 152 .

⁵⁸ „Még az olyan fogalmak is, mint a „meleg” vagy „leszbikus”, diagnosztikus jellegű kategóriáknak tekinthetők, mivel sztereotípiák, és az az adott személlyel szemben támasztott elvárások sorát mozgósítják az emberben.” Richard Rutkin: *Pszichoanalízis melegekkel és leszbikusokkal interperszonális megközelítésben* (ford. Galaczi Zsófia). *Thalassa*, 2010/4, 63.

be. A testi erőszak mint *bűncselekmény* leggyakoribb korporeális következménye a sérült testből kiserkenő vér. A vér képének kihangsúlyozása a homoszexuális aktust büntettként hitelesíti, ugyanakkor ismételten a női(es)séggel kapcsolja azt össze, ebben a látleletben viszont már a nők kanonikus kizárása és limitációja, vagyis a pravoszlávia bizánci hagyományainak határozottan mizogin nőképe is felsejlik. A kánon diszkriminálja a nőket a szakrálishoz való viszonyukban biológiai meghatározottságaik és adottságaik miatt: a menstruáció és gyermekszülés során vér távozik a női testből – a vér pedig tisztátalan.⁵⁹ Ahogyan az a *Tubicában* ábrázolt homoerotikus jelenet is. Szlava és a sakkjátékos „*vértengerben fürdenek*” a „maternális regressziós ösztön”⁶⁰ és a heteroszexuális teleológia csődje folytán. Ferenczi bioanalitikus diskurzusában a „thalasszális regresszió” szerint a koitusz által az egyén – *a férfi* –, szimbolikusan a méhen belüli, s az azelőtti szervetlenség állapotában megtapasztalt háborítatlan boldogságot igyekszik újra és újra átélni⁶¹, ennek lehetősége pedig a tradicionális bináris séma komplementer-voltának értelmében a két férfi esetében eleve lehetetlen, mi több, érintkezésük – ahogyan ezt a hüvelynedv (tengervíz) helyett megmutatkozó vér is jelzi – abnormális⁶².

5. Ulickaja és a preödipalítások(k). A homoszexualitás pszichogenezisének hiányos episztemológiai modellje

Miután az aktus a „beavatás éjszakájaként” aposztrofálódik a szövegben, Szlava és a sakkjátékos kapcsolatától egy egészen új életnek a beköszöntét várna az olvasó, ugyanakkor érdekes módon az ezutáni időintervallumban történetek hiányoznak a novellából, nincsenek elbeszélve. A következő bekezdésben már Valitaként találkozunk Szlavával, ez lett a csúfneve, s egy éles narrációs váltás következtében megtudjuk, hogy „Valitát állami költségen temették el. Bár teljes bizonyossággal senki sem tudja, eltemették-e egyáltalán. Lehet, hogy csak feldarabolták, a szerveit formalinba tették, és odaadták miszlikbe vagdosni azoknak az egyetemistáknak, akinek ablakai filozófusokra néznek.” (EÉU-T. 436.) Csúfneve beszélő név, amely előrevetíti sorsát. A nőnemű szóba behallatszik az orosz „валиться” ([szét]hull, [szét]esik, [össze]omlik) visszaható ige *preödipális*, azaz „törvény előtti” minősége, amely közvetve már Szlava Zsenyával való kapcsolata során megmutatkozik. *Végzetes végjáték*⁶³: ahogyan Nabokov regényében egy sakkzsenin keresztül mutatja be a megőrlés folyamatát, s annak kulminációját, az öngyilkosságot, Ulickaja a homoszexualitást mint terminális kórt jeleníti meg, s eszerint az értelmezés szerint a patológikus „szerelmi játék” kimenetele is csak végzetes lehet. Valita, azaz Szlava *regresszív* bűnéért a szintén hasonló jelentésű *széteséssel, elhullással* fizet:

⁵⁹ Vassa Kontouma: Women in Orthodoxy. In: Casidey (ed.), 656.

⁶⁰ Ferenczi Sándor: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Filum, Bp., 1997, 43.

⁶¹ *Uo.*, 86.

⁶² Ferenczi Sándor: A férfiak homoszexualitása. In: *Idegés tünetek keletkezése és eltűnése és egyéb értekezések a pszichoanalízis köréből*. Dick Manó, Bp., 1919, 38.

⁶³ Vlagyimir Nabokov: *Végzetes végjáték*. Európa, Bp., 1990. vagy *A Luzsin-védelem*. Európa, Bp., 2008.

„A szakértői vélemény szerint a holttest tizenöt-tizenhét napig hevert ott, mielőtt egy sportos testalkatú, foxterrierjét sétáltató úr megtalálta volna az Izmajlovó park eldugott sarkában.” (EÉU-T. 336-437.) „Csak valami fekete rongy, szinte már föld, rettenetes föld maradt belőle. Csak a keze volt még emberkéz, rajta a finom, ovális körmökkel.” (EÉU-T. 438.)

A preödipalitás Freudtól Kristeváig a homoszexuális szubjektum legalapvetőbb lelki szervezettségét jelöli – a preödipalitásban megrekedt, oda visszazuhant egyén sosem képes eljutni a valódi szubjektum alapját szervező posztödipális fázisba, amely a szexuális érettséget feltételező másodlagos azonosulás általi heteroszexuális tárgyválasztás eredménye.⁶⁴ Ezen az elméleten alapulnak a reparatív/visszafordító terápiák, amelyeknek célja az egyének pszichoszexuális fejlődésében a homoszexualitást okozó „deficittek” kimutatása, majd kezelés általi *visszafordítása*.⁶⁵ Freud az inverzió három formáját különböztette meg: feltétlenül invertált, amphigén módon invertált, s alkalmilag invertált⁶⁶ – ez a kategorizálás adott alapot a későbbi patológizáló diskurzusoknak.⁶⁷

Ulickaja férfi homoszexuálisai megakadtak a személyiségfejlődés egy bizonyos fokán, vagyis Ulickaja a homoszexualitás reprezentációjában az előbb említett pszichoanalitikus elméletekre épít. Freud nem volt konzisztens saját nézeteivel kapcsolatban, s már a *Három értekezés a szexualitásról* című munkájában kijelentette, hogy „minden emberben megvan a képesség az azonos nemű tárgyválasztásra, s e választás tudattalanjában létre is jön”, egy 1935-ben keltezett levelében pedig „nem tartja valószínűnek a szexuális orientáció átváltoztatását, és hangsúlyozza, hogy a terápia reális célja egy kiegyensúlyozottabb homoszexuális identitás megtalálása lehet”.⁶⁸ A köztudatban ugyanakkor Freud és a freudisták azon elméletei rögzültek, amelyek inverzióként értékelik a homoszexuális identitás létrejöttét:

„minden neurotikus tudattalan lelki életében fellehető az inverziós hajlandóság”⁶⁹
[...] A fejlődés végpontja pedig a felnőttek úgynevezett normális nemi élete, melyben a kéjszerzés a fajfenntartási tevékenység szolgálatába állott, s a

---

⁶⁴ Diana Fuss: Bukott nők – Freud „A női homoszexualitás egy esetének pszichogenezisééről” című tanulmányáról. *Thalassa*, 2010/4, 41.

⁶⁵ „A pszichiátriai érdeklődésről általánosságban elmondható, hogy a normalitástól eltérő állapotok terápiás keretek között megvalósuló normalizálására koncentrálnak. A homoszexualitással kapcsolatos normalizálás azonban Freudnál [...] még egészen mást jelentett, mint későbbi követőinél. Például az Egyesült Államokban a homoszexuálisok „normális heteroszexuálisokká való visszakonvertálását” vagy nemi-, gender-identitás kiteljesítését ígérő terápiára egy egész – máig virágzó –, pszichiátriai iparág épült.” Takács Judit: A homoszexualitás történetileg változó kontextusai. *Holmi*, 2001/06, 778.

⁶⁶ Sigmund Freud: *Három értekezés a szexualitásról* (ford. Dr. Ferenczi Sándor). Kötet Kiadó, Nyíregyháza, 1995, 16.

⁶⁷ Rutkin, 62.

⁶⁸ Ritter Andrea: *A homoszexualitás felfogásának változásai a pszichonlatikus elméletben és terápiában*. *Thalassa*, 2010/4, 70.

⁶⁹ Freud, *Három értekezés...*, 41.

részletöszönök egyetlen erogén zóna vezetése alatt szerves szövetségre lépnek a nemi cél elérésére valamely idegen nemi tárggyal.”⁷⁰

A Freud halála után formálódó pszichoanalízis „katasztrofális következményekkel járt a szexualitás pszichoanalitikus leírására nézve”⁷¹, ebben pedig leginkább Ernest Jones, illetve maga Freud lánya, Anna Freud játszott a legnagyobb szerepet, aki apja fentebb idézett, 1935-ös levelének a publikálását is megtiltotta.⁷² Annak feltételezése, hogy Szlava Romanovics zaklatása következtében vált homoszexuálissá, legalább annyira egy közhelyszerű narratívába való belehelyezkedést sugall, mint a homoszexualitás mögött a megfelelő férfiminta hiányát⁷³, a megoldatlan ödipális krízist, az elsődleges anyai identifikációt, az anyától független identitás megteremtésének kudarcát keresni⁷⁴, amelynek következtében a szubjektum szintén anyává válik, aki olyan tárgyat keres magának, akit úgy szerethet, amiként őt szerette saját anyja.⁷⁵

Némi módosítással, de ezt az elképzelést örökítette tovább Socarides is *preödipális formájával*, ami a homoszexualitás ödipális formájával ellentétben, amely a kasztrációs félelmek és az Ödipusz-komplexum megoldásának kudarca, a preödipális fázishoz, az anya-gyermek diádjának anaklitikus kapcsolatához való fixációban látta a homoszexualitás okát.⁷⁶ Socarides is Freud elméleteit jelöli meg a homoszexualitás pszichogenezisének legfőbb referenciapontjaként, ugyanakkor kijelenti, hogy ha „adott egy jó apa-fiú kapcsolat, egy fiú sem mutat homoszexuális mintát”⁷⁷, és hangsúlyozza a gyermekkori abúzus következményeinek szerepét, amelyek tapasztalatai szerint a legtöbbször a homoszexuális tárgyválasztásban kulminálnak.

Lacan antihumanista, Freud ihlette elméletében már a nyelv által, jelentőláncolatok révén jön létre a szubjektum konstrukciója, a dichotomikus fejlődési fázisokat nála pedig a pre- és posztödipális stációknak megfelelő *imaginárius (l'ordre imaginaire)* és *szimbolikus (l'ordre symbolique)* szervezi. A szülői metaforák az

---

⁷⁰ Uo., 71.

⁷¹ Tim Dean, Christopher Lane: Homoszexualitás és pszichoanalízis (ford. Polgárdi Ákos). *Thalassa*, 2010/4, 13-14.

⁷² Francois Pommier interjúja Élisabeth Roudinescával: A pszichoanalízis és a homoszexualitás: gondolatok perverz vágyról, inzultusról és apai funkcióról (ford. Sándor Bea). *Thalassa*, 2010/4, 102, 106.

⁷³ „Lehetséges, hogy Freud ma elvetné néhány tézisét, például azt, hogy ha valakit nők nevelnek, nagyobb valószínűséggel lesz homoszexuális. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy ez nem így van, és Freud, aki mindig szeretett a (nem kísérleti) tapasztalatra támaszkodni, ma nyilvánvalóan figyelembe venné a gyermekeket nevelő homoszexuális párok tapasztalatait.” = Uo., 100.

⁷⁴ „Az Ödipusz-komplexum lerombolásával szükségszerűen együtt jár, hogy a gyermek anyjához kötöttségét feladja. Helyébe kétféle dolog léphet: vagy azonosítja magát az anyával, vagy az apával való azonosítását megerősíti. Ez az utóbbi elintézés tekintjük normálisabbnak, amely megengedi, hogy az anya iránti gyengéd kapcsolatot a gyermek bizonyos mértékben megtarthassa. Az Ödipusz-komplexum pusztulásával így a fiúgyermek jellemének férfiasága megerősödött.” Sigmund Freud: *Az Ósvalami és az Én* (ford. Dr. Hollós István, Dr. Dukas Géza) Hatágú Sip Alapítvány, Bp., 1991, 40.

⁷⁵ Sigmund Freud: *Group Psychology and the Analysis of the Ego* (Translated by James Strachey). The Hogarth Press Ltd, London, 1949, 66-67.

⁷⁶ Charles W. Socarides: *Homosexuality: Psychoanalytic Therapy*. Jason Aronson, Inc., New Jersey, (1978) 1989, 224.

⁷⁷ „Given a good father-son relationship, no boy develops a homosexual pattern.” Charles W. Socarides: *Homosexuality – A Freedom Too Far (A Psychoanalyst Answers 1000 Questions About Causes and Cure and the Impact of the Gay Rights Movement on American Society)*. Adam Magrave Books, Phoenix, 1995, 87.

Ödipusz-komplexus megoldásával jönnek létre, ami az imaginárius, anyai szignifikációk feladását feltételezi⁷⁸, hogy aztán a nyelv elsajátítása által a szubjektum beléphessen az apai törvény fennhatósága alá tartozó kultúra szférájába.⁷⁹ Kristeva forradalmiként aposztrofált posztlacaniánus (nyelv)elmélete ellenére a szimbolikus (apai) megőrzi hegemonikus felsőbbrendűségét a szemiotikussal (anyai) szemben⁸⁰, mi több Kristeva az apai „szeparációs” funkciót olyannyira kardinálisnak tekinti a pszichoszexuális fejlődés folyamatában, hogy annak hiányát vagy a kromoszomális nemekre olvasott nemi szerepek felcserélődését, esetlegesen mindkét szülőnél való szimultán jelenlétüket teszi felelőssé a gyermekek későbbi határeseti személyiségéért – ahogy azt írta: „Az apa képviseli az elválás szimbolikus pillanatát.”⁸¹

De vajon *elválnak-e* Ulickaja esetében a dolgok? Az író szociálisan érzékenyítő irodalmi programja ellenére a narrációban bekövetkező hiátus és Szlava halála végérvényesen megghiúsítja a konszenzuson alapuló homoszexuális érintkezés gyűlöletretorikától mentes ábrázolásának lehetőségét. Ha már Ulickaja párhuzamokkal élt, s írásában Szlava Lolita, Romanovics pedig Humbert Humbert meleg tükörképeként manifesztálódik, továbbá a pederasztjáról való erudíciójának, a pszichoanalitikus elméletek és az intézményesített vallás diskurzusainak felhasználásával próbálja bemutatni a homoszexualitás pszichogeneziséét, hadd engedjek meg egy további párhuzamot, amely Ulickaja írói választásainak és retorikai döntéseinek miértjét hivatott megértetni. Az elemzés további részében ennek megfelelően Toril Moi *Dóra*-értelmezésére⁸² támaszkodom.

Szlava homoszexualitásának töredékes pszichogenezise felidézi Freud egyik leghíresebb és kudarcot vallott, a pszichoanalitikus feminista kritika által is sokat emlegetett esettanulmányát, amelynek már címében is kiemelésre kerül a *hiány* mint olyan – ez a *Dóra, egy hisztéria-analízis töredéke*⁸³. Dóra hisztériás tünetei és egy öngyilkosságra utaló búcsúlevelét után került Freudhoz. Függetlenedési vágyait a körülötte lévő autoriter rendszer nem nézte jó szemmel, apja pedig egy bábjátékok játszott vele önmaga és egy bizonyos K. úr, szeretőjének férje között, hogy legitimé tudja tenni K. asszonnyal folytatott viszonyát, mégpedig a pszichoanalitikus terápia

⁷⁸ Erős Ferenc: Jacques Lacan, avagy a vágy tragédiája. *Thalassa*, 1993/2, 37.

⁷⁹ „Lacannál a szimbolikus az atya reprezentálja. Ő a „Spaltung” szimbóluma, a „paternális metafora.” Farkas Zsolt: Jelentőlánrcraverve – A lacani szubjektumról. In: Uő: *Mindentől ugyanannyira*. JAK - Pesti Szalon, Bp., 1994, 84.

⁸⁰ „The discovery of castration, however, detaches the subject from his dependence on the mother, and the perception of his lack [*manque*] makes the phallic function a symbolic function — *the symbolic function*. This is a decisive moment fraught with consequences: the subject, finding his identity in the symbolic, *separates* from his fusion with the mother, *confines* his jouissance to the genital, and transfers semiotic motility onto the symbolic order.” – „A kasztráció felfedezése, mindez által, elválasztja a szubjektumot az anyától való függésétől, s hiányának [*manque*] percepciója teszi a fallikus funkciót egy szimbolikus funkcióvá – *a szimbolikus funkcióvá*. Ez egy következményekkel járó döntő pillanat: a szubjektum, megtalálva identitását a szimbolikusban, függetlenedik az anyával való fúziójától, jouissance-ét a genitálisra korlátozza, s szemiotikai motilitást visz át a szimbolikus rendre.” Julia Kristeva: *Revolution in Poetic Language*. Columbia University Press, New York, 1984, 47.

⁸¹ „The father represents the symbolic moment of separation.” Ross Mitchell Guberman (ed.): *Julia Kristeva interviews*. Columbia University Press, New York, 1996, 119.

⁸² Toril Moi: Férfiuralom: Szexualitás és episztemológia Freud Dóra-jában (ford. Battyán Katalin). In: Csabai Márta, Erős Ferenc (szerk.): *Freud titokzatos tárgya. Pszichoanalízis és női szexualitás*. Új Mandátum, Bp., 1997, 131-145.

⁸³ Sigmund Freud: *Dóra, egy hisztéria-analízis töredéke*. Animula, Bp., 2011.

által rábírva Dórát a „cserére”, vagyis hogy apja és K. asszony kapcsolatával megbékélve váljon K. úr szeretőjévé. Irigaray fogalmazta meg a fallocentrikus társadalom sajátos „cserekereskedelmével” kapcsolatban, hogy „a nők cseréje nélkül, azt mondják, visszaesnénk a természetes világ anarchiájába (?), az állati királyság rendszertelenségébe (?). A szociális rendbe, a szimbolikus rendbe, általában a rendbe való átkelés azáltal biztosított, hogy a férfiak vagy férfiak csoportjai nőket cserélnek egymás között egy olyan törvénynek megfelelően, amely incestus-tabuként ismert.”⁸⁴

Több mint négy évet várt Freud, míg végül kiadta Dóra esettanulmányát, ennek okaként pedig Toril Moi Jacqueline Rose nyomán az esettanulmányban rejlő elméleti ingadozást látja – vagyis a hatalmat jelentő tudásért folytatott küzdelmet –, mivel Freud a tudattalanról szóló elméletét még a *Dóra* előtt dolgozta ki, utána következett csak a szexualitásról szóló elmélet. Ezzel magyarázható, hogy Dóra története hiányos, amelyre maga Freud kényszerítette rá az elbeszélészerű koherenciát, hogy olvashatóvá váljon töredékes esetleírása. Moi szerint Freud a patriarchális társadalom egyik férfitagjaként tisztában volt vele, hogy amennyiben képtelen megoldani Dóra esetét, kudarcáért kasztrációval fog tudattalanul bűnhődni. Dóra szerepe kettős ebben a „drámában”, mivel egyszerre tűnik fel Freud alteregójának és vetélytársának szerepében, hiszen ha Freud az ismeretelméleti kutatás közepette Dórával azonosítja önmagát, magától értetődően női státuszba kényszerül, vagyis kasztrálttá válik; ha azonban Dórával szemben ellenfélként lép fel, mindenképpen *fel kell állítania elméletét*, amellyel megmagyarázható Dóra állapota, máskülönben a bukás – a tudás(vágy) egyenlő pénisz eme fallocentrikus ekvivalenciájának kontextusában – egyértelműen vonja maga után a szimbolikus kasztrációt mint büntetést.

Lényegét tekintve teljesen hasonló helyzetben hagyja *nyitva* Ulickaja Szlava homoszexualitásának pszichogenezisét. Még a novella tetőpontja, Szlava és a sakkjátékos megismerkedése előtt, mintegy az elbeszélés „mértani középpontjában” hirtelen lényegtelenné válik Szlava homoszexualitásának oka („Hogy ezt ő maga találta-e ki, vagy Nyikolaj Romanovics, a finom esztéta oltotta-e belé, *annak már most nem volt jelentősége.*” [EÉU-T. 433. Kiemelés tőlem: H. Zs.]), aztán egy oldallal később már Romanovics eltévelyedéséről olvashatunk, „melyet teljességgel átadott a neveltjének, mégpedig a saját tulajdon szenvedélyével együtt, amelyet óvatosan és türelmesen plántált belé tapasztalt ujjával, gyengéd, átható, ízlelőbimbós nyelvével és öregecske, lankadt fütykösével”. (EÉU-T. 434.) A novella ugyanannyira „lyukassá” válik, mint a nők maguk Ulickaja leírásában, s mint Dóra analízise Freud töredékében. Ha Ulickaja állást foglal amellett, hogy Szlava homoszexualitása a Romanoviccsal mint erasztésszal átélt korai szexuális tapasztalatainak eredménye, az abszolút episztémé birtokának hiányában ugyanúgy bukásra ítéltetik, mintha arra futtatná ki az elbeszélést, hogy Romanovics alakja és a pederasztikus viszony csak mellékes Szlava homoszexualitásának vonatkozásában, mivel így indokolatlanná válna a történet központi narratívája. Erre az inherens ellentmondásra nyilván nem lenne szükséges, sőt nem is lehetne rámutatni, ha a szövegben reprezentált két karakter homoszexualitása nem egy elkezdett és be nem fejezett eredettörténet keretei között

⁸⁴ „Without the exchange of women, we are told, we would fall back into the anarchy (?) of the natural world, the randomness (?) of the animal kingdom. The passage into the social order, into the symbolic order, into order as such, is assured by the fact that men, or groups of men, circulate women among themselves, according to a rule known as the incest taboo.” Irigaray, *This Sex...*, 170.

jelenne meg, hanem pusztán csak *szexualitásuk tényeként*. Freuddal ellentétben Ulickaja kudarcát nem a szimbolikus kasztráció, hanem a manifeszt szerepzavar jelenti.

Ulickaja az (egészséges) egész és a (női) hiány dichotómiáját játssza újra. Ahogy arra Moi is felhívja figyelmünket, „A kis Hans” esettanulmányában „Freud egyenlőségjelet tesz a tudásvágy és elméletalkotás, valamint a hímvesző utódnemzésben játszott szerepének megismerésére irányuló vágy közé”⁸⁵, tehát az abszolút tudás a férfi hímveszőjének egységes képével egyenlő, így egy episztemológiai modellen keletkezett réseket is az azzal ekvivalens instrumentummal szükséges *betönni*. Ulickaja *Tubicájában* többek között azért is tér vissza újra és újra Szlava, a passzív homoszexuális mint nő(ies), mert az apai törvény, a fallocentrikus episztémé képtelen elismerni független létjogosultságát, csakúgy mint a nőét. Ulickaja a hatalom intézményes ágenseinek, a pszichoanalízisnek és a vallásnak az episztemológiai modelljeivel igyekszik megközelíteni egy kognitív elszigeteltségben létező kisebbség képviselőit, s (megpróbálni) „megmagyarázni” a homoszexualitás pszichogenezisét. Ezeket a diskurzusokat működtetve viszont éppen azokat a patológizáló és minoritizáló gyűlöletretorikai stratégiákat örökíti újra a *szövegkörnyezetben*, amelyek ellen irodalmi programja látszólag harcolni hivatott. Amennyiben elfogadjuk Cole feltételezését, mely szerint az irodalmi mű és az olvasó közötti rizomatikus ökológiai struktúrában az olvasó a könyv reprodukciós apparátusává válhat, s imitálhatja a könyvet – az elemzett kisprózai alkotás esetében tehát gyűlöletretorikai stratégiákat –, Ulickaja álláspontja kiegészítendő azzal, hogy az olvasás mellett az írás is felelősséggel jár. Sőt. Hova vezethetne egy olvasásökológiai katasztrófa?

Felhasznált irodalom

Alexander, Franz; Samuel **Eisenstein**, Martin **Grotjahn** (eds.): *Psychoanalytic Pioneers: A History of Psychoanalysis as Seen Through the Lives and the Works of its Most Eminent Teachers, Thinkers, and Clinicians*. New Brunswick, Transaction Publishers, London.

Anatolios, Khaled; Stephen F. **Brown**: *Catholicism & Orthodox Christianity*. Chelsea House Publishers, New York, 2009.

Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris, Bp., 2006.

Angelides, Steven: Historicizing Affect, Psychoanalyzing History: Pedophilia and the Discourse of Child Sexuality. *Journal of Homosexuality*, 2003, 46(1-2).

Bateson, Gregory: *Steps to an Ecology of Mind, Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*- Jason Aronson Inc., Northvale, New Jersey, London, 1987.

Boyd, Brian: *Valdimir Nabokov, The Russian Years*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1990.

---

⁸⁵ Uo., 143.

Бутовская, Марина: *О дохлой кошке и живых котят*. Эксмо, Москва, 2008.

Carroll, Rachel: *Rereading Heterosexuality: Feminism, Queer Theory and Contemporary Fiction*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2012.

Chirban, John T.: *Orthodox Christianity and Mental Health*. In: Augustine Casiday (ed.): *The Orthodox Christian World*. Routledge, London & New York, 2012.

Cole, Leslie: Mapping a Rhizomatic Ecology of Reading. *Journal of Language and Literacy Education*, 2009, 5(1): 32-47.

Couturier, Maurice: *Nabokov's Eros and the Poetics of Desire* (foreword by David Lodge). Palgrave Macmillan, Hampshire, New York, 2014.

Darabos Enikő: *Nem-játék*. József Műhely Kiadó, Bp., 2008.

Dean, Tim; Christopher Lane: Homoszexualitás és pszichoanalízis (ford. Polgárdi Ákos). *Thalassa*, 2010/4, 5-38.

Deleuze, Gilles; Félix Guattari: *Rizóma* (ford. Gyimesi Tímea). In: Bókay Antal, Vilcsek Béla, Szamosi Gertrúd, Sári László (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris, Bp., 2002, 70-86.

Dover, K. J.: *Greek Homosexuality*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1989.

Epstein, Debbie; Sarah O'Flynn, David Telford: „Othering” Education: Sexualities, Silences, and Schooling. *Review of Research in Education*, 2001, 25: 127-179.

Erős Ferenc: Jacques Lacan, avagy a vágy tragédiája. *Thalassa*, 1993, 4(2): 29-44.

Eszenyi Miklós, „Férfi a férfival, nő a nővel” – Homoszexualitás a történelemben, a társadalomban és a kultúrában. Corvina, Bp., 2006.

Farkas Zsolt: *Jelentőláncraerverve – A lacani szubjektumról*. In: Uő: *Mindentől ugyanannyira*. JAK – Pesti Szalon, Bp., 1994, 59-93.

Ferenczi Sándor: A férfiak homoszexualitása. In: Uő: *Ideges tünetek keletkezése és eltűnése és egyéb értekezések a pszichoanalízis köréből*. Dick Manó, Bp., 1919.

Ferenczi Sándor: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Filum, Bp., 1997.

Ferrieri, Luca: *Introduction to the ethics and ecology of reading* (Transl. Ilaria Cailori and Maria De Pasquale). *Information for Social Change*, 2010, 30, Summer: 17-41.

Foucault, Michel: *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Atlantisz, Bp., 1999.

Foucault, Michel: *A szexualitás története II. A gyönyörök gyakorlása*. Atlantisz, Bp., 1999.

Freud, Sigmund: *Három értekezés a szexualitásról* (ford. Dr. Ferenczi Sándor). Kötet Kiadó, Nyíregyháza, 1995.

Freud, Sigmund: *Az Ödipusz-komplexus eltűnése* (ford. Pető Katalin). In: *Sigmund Freud művei IV. A szexuális élet pszichológiája*. Cserépfalvi, Bp., 1995, 184-192.

Freud, Sigmund: *Dóra, egy hisztéria-analízis töredéke*, Animula Kiadó, Bp., 2011.

Freud, Sigmund: *A nemek közötti anatómiai különbségek néhány lelki következménye* (ford. Pető Katalin). In: *Sigmund Freud Művei IV. A szexuális élet pszichológiája*, Cserépfalvi, Bp., 1995, 193-204.

Freud, Sigmund: *Az ősválami és az én* (ford. Dr. Hollós István, Dr. Dukes Géza). Hatágú Síp Alapítvány, Bp., 1991.

Freud, Sigmund: *Group Psychology and the Analysis of the Ego* (Translated by James Strachey). The Hogarth Press Ltd, London, 1949.

Fromm, Erich: *Pszichoanalízis és vallás*. Akadémia Kiadó, Bp., 1995.

Fuss, Diana: *Bukott nők – Freud „A női homoszexualitás egy esetének pszichogenezisééről” című tanulmányáról*. *Thalassa*, 2010/4, 39-60.

Govedić, Natasa: When the Eye Refuses to Blind Itself: Nabokov's Writings on Literature. *Slavica Tergestina*, 2007, 9: 235-254.

Goytisoló, Juan: *Literature Pursued by Politics*. The Free Library, <https://www.thefreelibrary.com/Literature+Pursued+by+Politics.-a059410479>

Grossman, Lev: The Gay Nabokov. *Salon*, San Fransisco, CA, 05. 17. 2000 https://www.salon.com/2000/05/17/nabokov_5/

Guberman, Ross Mitchell (ed.): *Julia Kristeva interviews*. Columbia University Press, New York, 1996.

Halperin, David M.: *One Hundred Years of Homosexuality: And Other Essays on Greek Love*, Routledge, New York, London, 1990.

Hanif, Mohsen; Tahereh Rezaei: *Political Narrative Fiction and the Responsibility of the Author*, International Letters of Social and Humanistic Sciences, 76, 2017, 43-48.

Herman, Didi: *The Antigay Agenda – Orthodox Vision and the Christian Right*. The University of Chicago Press, Chicago & London, 1998.

Hubbard, Thomas K.; Beert Verstraete: *Censoring Sex Research: The Debate over Male Intergenerational Relations*. Left Coast Press Inc., Walnut Creek CA USA, 2013.

Irigaray, Luce: *To Be Born: Genesis of a New Human Being*. Springer International Publishing AG, Cham, Switzerland, 2017.

Irigaray, Luce: *An Ethics of Sexual Difference* (Transl. Carolyn Burke, Gillian C. Gill). Cornell University Press, Ithaca, New York, 1993.

Irigaray, Luce: *This Sex Which Is Not One* (Translated by Catherine Porter with Carolyn Burke). Cornell University Press Ithaca, New York, 1985.

Jackson, Stevi: *Heterosexuality in Question*. SAGE, London; Thousand Oaks, CA, 1999.

Янина, Ирина: *Человек с человеческими возможностями*. Эксмо, Москва, 2010.

Kiss Ilona: Mások – másoknak, mást – máshogyan. Ljudmila Ulickaja gyerekkönyvprogramjáról. *Könyv és nevelés*, 2013/4, 116-124.

Kontouma, Vassa: Women in Orthodoxy. In: Augustine Casiday (ed.): *The Orthodox Christian World*. Routledge, London & New York, 2012, 648-660.

Kristeva, Julia: *Revolution in Poetic Language*. Columbia University Press, New York, 1984.

Kitzinger, Celia: Speaking of Oppression: Psychology, Politics, and the Language of Power. In: Esther D. Rothblum, Lynne A. Bond (eds.): *Preventing Heterosexism and Homophobia*. SAGE, Thousand Oaks, London, New Delhi, 1996. 3-19.

LeMoncheck, Linda: *Loose Women, Lecherous Men – A Feminist Philosophy of Sex*. Oxford University Press, New York, 1997.

Liveris, Leoni B.: *Ancient Taboos and Gender Prejudice: Challenges for Orthodox Women and the Church*. Ashgate Publishing Ltd., Aldershot, Hants; Burlington, Vt., 2005.

Lorenz, Jay Kent: Blame it on the weatherman: Popular Culture and Pedagogical Praxis In the Lesbian and Gay Studies Classroom. In: William J. Spurlin (ed.): *Lesbian and Gay Studies and the Teaching of English: Positions, Pedagogies and Cultural Politics*. National Council of Teachers of Education, Urbana, Illinois, 2000, 36-53.

Mamonova, Tatyana: The USSR: It's Time We Began with Ourselves. In: Robin Morgan (ed.): *Sisterhood is Global: The International Women's Movement Anthology*, New York, The Feminist Press at CUNY, 1996. 683-689.

Mason, Gail: *The Spectacle of Violence – Homophobia, Gender and Knowledge*. Routledge, London and New York, 2002.

Meyendorff, John: *The Orthodox Church – Its Past and Its Role in the World Today*. St Vladimir's Seminary Press, Crestwood, NY, 1996.

Moi, Toril: *Férfiuralom: Szexualitás és episztemológia Freud Dóra-jában* (ford. Battyán Kata). In: Csabai Márta, Erős Ferenc (szerk.): *Freud titokzatos tárgya – Pszichoanalízis és női szexualitás*. Új Mandátum, Bp., 1997, 131- 145.

Mulvey, Laura: *Vizuális öröm és narratív film* (ford. Muráth Rita), In: Bókay Antal, Vilcsek Béla, Szamosi Gertrúd, Sári László (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris, Bp., 2002, 560-568.

Nabokov, Vladimir: *Strong Opinions*. Vintage Books New York, 1990.

Nabokov, Vladimir: *The Stories of Vladimir Nabokov*. Vintage Books, New York, 1996.

Nabokov, Vlagyimir: *Szólj, emlékezet!* (ford. Pap Vera-Ágnes). Európa, Bp., 2006.

- Nabokov**, Vlagyimir: *Lolita* (ford. Békés Pál). Európa, Bp., 2011.
- Nabokov**, Vlagyimir: *Végzetes végjáték* (ford. Horváth Sz. István). Európa, Bp., 1990. Újabb kiadása: *A Luzsin-védelem* (ford. Horváth Sz. István) Európa, Bp., 2008.
- Nagl-Docekal**, Herta: *Feminista filozófia* (ford. Hell Judit). Áron Kiadó, Bp., 2006.
- Papadopoulou**, Ira Iliana; Anastasia **Veneti**: *Committed art and propaganda*. 55th Annual PSA Conference, Leeds, 1-16.
- Pitzer**, Andrea: *The Secret History of Vladimir Nabokov*. Pegasus Books, New York, London, 2013.
- Pommier** (Francois) interjúja Élisabeth Roudinescóval: A pszichoanalízis és a homoszexualitás: gondolatok perverz vágyról, inzultusról és apai funkcióról (ford. Sándor Bea). *Thalassa*, 2010/4, 99-116.
- Пушкарева**, Наталья Львовна: Гендерная система Советской России и судьбы россиянок. *НЛО – Новое литературное обозрение*, 2012/05 - № 117 (Семиотика августа в XX веке: трансформация жизни частного человека в эпоху социальных катаклизмов), 8-23.
- Ritter** Andrea: A homoszexualitás felfogásának változásai a pszichonaltikus elméletben és terápiában. *Thalassa*, 2010/4, 70-84.
- Rosenblatt**, Louise Michelle: *The reader, the text, the poem: The transactional theory of the literary work*. Southern Illinois University Press, Carbondale, 1978.
- Roth**, Jon: *Interview: Paul Russell, Author of „The Unreal Life of Sergey Nabokov”*. *Out Magazine*, 2012.01.10
<https://www.out.com/entertainment/books/2012/01/10/interview-paul-russell-author-unreal-life-sergey-nabokov>
- Rutkin**, Richard: Pszichoanalízis melegekkel és leszbikusokkal interperszonális megközelítésben (ford. Galaczy Zsófia). *Thalassa*, 2010/4, 61-69.
- Sedgwick**, Eve Kosofsky: *Epistemology of the Closet*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 1990.
- Shevzov**, Vera: The Russian Tradition. In: Augustine Casiday (ed.): *The Orthodox Christian World*. Routledge, London & New York, 2012, 48-84.
- Silin**, Jonathan: *Sex, Death and the Education of Children: Our Passion for Ignorance in the Age of AIDS*. Teachers College Press, New York, 1995.
- Skomp**, Elizabeth; Benjamin M. **Sutcliffe**: *Lyudmila Ulitskaya and the Art of Tolerance*. University of Wisconsin Press, Wisconsin, 2015.
- Socarides**, Charles W.: *Preoedipal Origin and Psychoanalytic Therapy of Sexual Perversions*. International University Press, Madison, Connecticut, 1988.
- Socarides**, Charles W.: *Homosexuality – A Freedom Too Far (A Psychoanalyst Answers 1000 Questions About Causes and Cure and the Impact of the Gay Rights Movement on American Society)*. Adam Magrave Books, Phoenix, 1995.

Socarides, Charles W.: *Homosexuality: Psychoanalytic Therapy*. Jason Aronson, Inc., New Jersey, (1978) 1989.

Takács Judit: A homoszexualitás történetileg változó kontextusai. *Holmi*, 2001/6, 771-787.

Takács Judit, **Szalma** Ivett: Homofóbia és az azonos nemű partnerkapcsolatok intézményesítettsége Európában. *Szociológiai Szemle*, 22(1): 61-88.

Тименчик, Вера Михайловна: *Семья у нас и у других*. Эксмо, Москва, 2006.

Ulickaja, Ljudmilla: *Tubica*. In: *Uő: Elsők és utolsók* (ford. Goretity József). Bp., Magvető, 2010, 422-439.

Young, Iris Marion: *Justice and the Politics of Difference*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1990.

Zimmer, Dieter E.: *What Happaned to Sergey Nabokov*. Dieter E. Zimmer Homepage, 2015. <http://www.d-e-zimmer.de/PDF/SergeyN.pdf>

Van Nortwick, Thomas: *Imagining Men – Ideals of Masculinity in Ancient Greek Culture*. Praeger Publishers, Westport, Connecticut; London, 2008.